

**СЕКЦІЯ
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

УДК 1:001(075)

Гудима І. П.,

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії та соціології МДУ

**ДИЛЕМА «ДЕТЕРМІНІЗМ – ІНДЕТЕРМІНІЗМ» В СУЧАСНІЙ
ФІЛОСОФІЇ НАУКИ**

Не буде помилкою та навіть перебільшенням твердження про те, що наука сьогодні, в нинішніх реаліях, стає усе більш могутньою перетворюючою силою у всіх сферах суспільного життя. Рівень, стан та якість розвитку сучасної науки наразі виступає видимим мірилом розвитку суспільства, безпомилковим показником його економічного, технічного становлення, культурно-цивілізаційного поступу загалом. Годі й говорити про те, що науково-технічний прогрес вимушує науковців постійно переоцінювати факти, виявляти нові параметри змінюваності явищ, здійснювати перевірні дослідження, висувати нові гіпотези, словом, постійно відкривати завісу таємниці над тим, що раніше було невідомим для вчених. У прагненні збагнути природу реальності, зазирнути за грань відомого, людство відкрило для себе ймовірнісний світ – дивовижну царину законів і властивостей, що анітрохи не пояснювалися положеннями пануючої до цього класичної механіки. Невпинний пошук вченими-ентузіастами нового, нові природничо-наукові дослідження показали фізичну реальність більш складною, гнучкішою та значно багатограннішою, аніж це видавалося через призму застарілої наукової парадигми, змістом світоглядної орієнтації якої були строго детерміновані закономірності світобудови. Філософські ж рефлексії з приводу нового рівня розуміння об'єктивної реальності сприяли звільненню свідомості дослідників від тих методологічних штампів, що мали своїми засновками ідеї механістичного світорозуміння.

Відомо, що філософські концептуалізації детермінізму постулюють наявність об'єктивного взаємозв'язку й взаємообумовленості речей, явищ і процесів світу, до того ж причинність постає в них лише і тільки як момент всезагальної взаємозалежності. Осмислення причинності невідворотно вимушує дослідника оперувати, зіставляти та піддавати понятійному охопленню відповідну термінологію; все це покликано забезпечити його думкам несуперечливість, послідовність та доказовість. У цьому ключі слід зауважити, що поняття «причина» та «наслідок» саме і постають в річищі опанування загальних принципів всезагального зв'язку та розвитку.

У контексті осягнення сутнісного цієї, більш широкої проблеми, причинність виступає лише як один з можливих різновидів зв'язку, а саме зв'язку генетичного, коли одне явище за певних обставин породжує (спричиняє) інше. Слід визнати - шерегу об'єктивно наявних взаємозв'язків явищ дійсності не притаманна причинна обумовленість (скажімо не спричиненими, в звичайному розумінні даного терміну, є відношення симетрії, функціонування елементів в системах тощо). З точки ж зору суттєвого будь-якого розвитку – усяка зміна та, понад те, - розвиток, як поява нової якості, має свою причину та наслідок. Таким

чином – якщо достеменно відома причина явища, це надає можливість прогнозу майбутнього.

Вернер Гейзенберг, засновник квантової механіки, звернув, між тим, увагу на те, що дане висловлювання не є логічно бездоганим, через те, що його засновок не вірний; бо ми, за Гейзенбергом, принципово не можемо знати те, що є нині, у всій його багатоманітності й повноті. Поясненням цієї непізнаності виступає співвідношення невизначеностей квантової механіки, відкрите самим Гейзенбергом, - воно встановлює межу точності одночасного визначення пари характеризуючих систему квантових спостережуваних – можливо точно виміряти або просторові координати, або ж імпульс частки, однак не те і не інше одночасно. Мікросвіт підпорядкований принципу невизначеності, згідно з яким, як вже йшлося, неможливо одночасно визначити місцеположення і швидкість частки, - як тільки за часткою розпочинає «полювати» спостерігач, її становище стає невизначеним.

Які ж наслідки впливатимуть з даної системи суджень: коли квантова механіка вимушує визнати засновок міркування хибним, а практичний досвід проведених спостережень і експериментів свідчить на користь квантової механіки, тобто підтверджує її доказову базу, виходить, за Гейзенбергом, існують вагомні підстави для перегляду положення про універсальність принципу причинності [1, с.197]. Однак саме наведене вище міркування вченого не є логічно бездоганим, адже наявна імплікація вимушує визнати хибність висновку лише в випадку істинного антецеденту і хибного консеквенту, чого тут не має; коли ж антецедент імплікації хибний, то яким не був консеквент – імплікація буде істинною. З іншого боку, про які онтологічні реальності може йти мова у даному висловлюванні, коли достеменно знати нинішнє, за Гейзенбергом, принципово неможливо.

Абсолютизація динамічних законів, скажімо, у період становлення й розвитку класичної науки, які описують поведінку ізольованих й ідеалізованих об'єктів, продукувала положення механістичного детермінізму, де Всесвіт зіставлявся з годинниковим механізмом, дію якого можна цілком збагнути звернувшись до законів динаміки Ньютона. Натомість вивчення випадковості у квантових процесах показало, що передбачення науковця набувають не достовірного, а тільки ймовірного характеру. Такий стан речей зумовлений функціонуванням низки випадкових чинників, яка існує в статистичних множинах, наприклад в масових заходах, та неможливістю точного визначення вихідного стану системи, щодо якої намагаються здійснити прогнозування. Дані когнітивні перепони часом дають підстави мислителям підніматися до світоглядних узагальнень та відливати судження онтологічного характеру щодо природи реальності. Однак, хай би там як не обстоювався принцип детермінізму або ж навпаки – спростовувався його ідейними опонентами індетерміністами, варто усвідомлювати, що в дебатах такого штибу онтологічні реальності подекуди підміняються гносеологічними феноменами – неможливість точного передбачення майбутнього стану системи, виходячи з її початкових умов, ще не дає підстав для тверджень про принципову відсутність опричиненості явищ в даній системі; іншими словами кажучи - прогалини в знаннях не є підставою для достовірно істинних тверджень щодо стану буття загалом.

Відтак, виникає питання наступного змісту, - а чи можна в площині науки та з науковою достовірністю надати однозначну вичерпну відповідь на питання

«детермінізму – індетермінізму». Адже детермінізм у науці та філософії ідейно протистоїть індетермінізму, де не визнається об'єктивна причинна обумовленість явищ світу, і наявність такої категоричної альтернативної ситуації, яка описує стан проблеми у формі дилеми – «або-або», згідно закону виключеного третього формальної логіки вимушує приймати одну з альтернатив, з усіма наслідками, що з неї мають впливати, і відмовлятися від іншої. Виникає принципово не вирішувана в площині науки проблема - істинність ідей детермінізму не може бути остаточно доведена передовсім через головне питання індукції – а чи достатня кількість випадків взята для індуктивного узагальнення, з іншого боку її (істинність) неможливо спростувати з-за необхідності дотримання вимоги тотожності та неможливості здобуття тотожно-істинного знання точних вихідних умов стану об'єкта.

У царині наукової методології, і на це звертала увагу низка мислителів, принцип причинності не має значущого теоретичного змісту, не надає інформації про спосіб буття світу в цілому та в його в окремих елементах, а являє собою, радше, методологічний постулат [2, с.52]. Відтак вести мову про його істинність чи хибність увіч недоречно, царина його застосування змикається швидше з вимогою для кожного явища припускати і шукати певну причину, хоча в самому бутті може бути і не закорінена причинність як така. Відтак його епістемологічна значущість вимушує його визнати практичним постулатом, тобто припущенням, котре не має повного теоретичного виправдання та обґрунтування, але допомагає з'ясувати певне коло питань. Метафізичний характер даних концептів та неможливість їх повної перевірки науковими засобами, неможливість застосування щодо них процедур верифікації чи спростування, безпомилково вказує на те, що це поки що не вирішувана в науковій площині проблема.

Новий, не зашорений існуючими схемами, погляд на об'єктивну реальність, дозволяв побачити в її основі всезагальний світовий взаємозв'язок, його гнучкість, зумовлені єдністю автономності та залежності, порядку й хаосу, що порядок, як такий, постійний процес становлення нового відбуваються через хаос [3]. Низка таких ідей піднесена на рівень світоглядних узагальнень по новому концептуалізувала історичний поступ людства, його культурний прогрес, свободу, як неможливі в суворо упорядкованій системі координат, поза чинником випадковості та поза постійними змінами ймовірностей. Глобальні наукові перспективи опрацювання даної теми в цілому та у її системотворчих елементах вбачаються у необхідності подальшого продовження тих студій, що постали в якості філософсько-методологічної рефлексії наукового вивчення причинності у світі, що здатен до самоорганізації на різних рівнях власного існування.

Література:

1. Heisenberg W. Ueber den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik. Zeitschrift für Physik. 1927. В. 43. S. 197.
2. Хюбнер К. Критика научного разума. М.: ИФ РАН, 1994. С. 52
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича Ю.В. Сачкова. М.: Прогресс, 1986. 432 с.